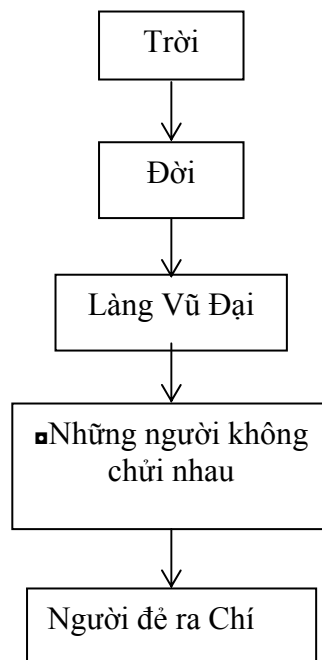

Đề 6: Chí Phèo tỉnh - Chí Phèo không say.

Hãy quan sát cấu trúc ngôn ngữ của Nam Cao trong buổi chiều Chí Phèo say, vừa đi vừa chửi ; ta ngạc nhiên vì trật tự sắp xếp không gian, ngôn ngữ giao tiếp. Trước hết là không gian Trời (Bắt đầu hấn chửi trời). Tiếp đó Chí thu hẹp lại thành không gian Đờ (Rồi hấn chửi đờ). Và lần lượt cứ thu hẹp dần mãi. Chúng ta tiếp tục có không gian làng Vũ Đại (Tức mình, hấn chửi ngay tất cả làng Vũ Đại), rồi đến không gian những người không chửi nhau với Chí (Đã thế, hấn phải chửi cha đứa nào không chửi nhau với hấn), cuối cùng là không gian của Người Đẻ Ra Chí (Phải đấy... hấn cứ chửi đứa mẹ nào đẻ ra thân hấn, đẻ ra cái thằng Chí Phèo!). Trật tự trên có thể biểu diễn thành sơ đồ sau đây:

Bình tâm một chút, ta nhận thấy một logic tâm lý: Ai xúc phạm đến cha mẹ ta thì cũng tức là xúc phạm đến ta. Trường hợp của Chí càng phải là như vậy. Vì không ai biết cha mẹ Chí là ai. Chí cũng không biết. Điều đó đem lại cách suy luận đưa đến hiệu quả: Chửi người đẻ ra mình thì chính là chửi ngay bản thân mình. Hay nói khác đi, Chí đang làm công việc tự phân tích, tự mổ xẻ để tìm cho bằng được nguyên do những nỗi khổ mà Chí từng gánh chịu. Nhưng càng tìm càng bế tắc. Trước mặt ta là một Chí Phèo dở khóc dở cười (Hấn chửi như những người say rượu hát). Phải tỉnh táo lắm mới đem ra phân tích, mổ xẻ để rồi Chí thấy mình là con người không có thời gian (Hấn nhớ mang máng rằng có lần hấn hai mươi, rồi hấn đi ở tù, rồi hình như hấn hăm năm không biết có đúng

không? Bởi vì từ đây đối với hắn không có ngày tháng nữa), là con người không có thời gian, (không biết cha mẹ mình là ai). Và vào cái buổi chiều cuối đời mình, Chí tinh táo hẳn. Chí tức giận không có ai chịu chửi nhau với Chí, vì như thế không phải là chửi nhau, không thành văn vẻ gì (Và hắn lấy thế làm ức lắm: bởi vì người ta không thể chửi nhau một mình; chửi nhau một mình thì còn văn vẻ gì!). Một ý nghĩa hiện lên trong Chí: báo thù, một hành động của người tinh táo. Nam Cao cố ý cho ta thấy điều đó khi ông tạo ra cảnh say của Chí với Tụ Lãng. Để khẳng định, ông đưa ra một chi tiết ngôn ngữ. Đó là khi Tụ Lãng hỏi Chí Phèo người ta đứng lên bằng gì (Đến lúc hết cả hai chai, Tụ Lãng đã bò ra sân. Lão bò như cua và hỏi Chí Phèo rằng: người ta đứng lên bằng cái gì?). Tụ Lãng thì say, say mềm còn riêng Chí Phèo thì tỉnh. Tỉnh tới mức còn biết vằn ngựa Tụ Lãng, còn vuốt râu Tụ Lãng mấy cái rồi mới về.

Thêm một chi tiết ngôn ngữ nữa cần chú ý là trước khi Chí Phèo bước vào cõi bất tử, Nam Cao đã làm cho Chí tỉnh hẳn bằng cấu trúc đoạn văn Chí gặp Thị Nở. Ta có được một Chí Phèo khác xưa: *say sưa nhìn và run run/rón rón lại gần Thị Nở/lẳng lẳng ngồi xuống bên sườn thị... say sưa /run run / rón rón / lẳng lẳng,...* những từ láy âm ấy không dùng cho người say được. Cuộc mổ xẻ bắt đầu thấy kết quả. Chí nhận ra mình già mà vẫn cô độc, cảm cảnh một nỗi buồn (Buồn thay cho đời!) và ứa lệ vì sự săn sóc của Thị Nở. Cuộc mổ xẻ vẫn tiếp tục trong con người tinh táo ấy. Và những từ láy âm, những cách lặp từ giúp ta nhận dạng: ta có được một Chí Phèo đang băng khuâng (Hắn nhìn bát cháo bốc khói mà băng khuâng), một Chí Phèo vừa vui vừa buồn, một Chí Phèo bắt đầu ăn năn (Và một cái gì nữa, giống như là ăn năn), một Chí Phèo đang tự hỏi và đang tự trả lời. Chi tiết ngôn ngữ sau này càng nói lên một Chí Phèo tinh táo. Tiếp đó là sự hồi tưởng rành rẽ chứ không phải là nhớ mang máng nữa về tuổi hai mươi của mình bị vợ ba Bá Kiến sỉ vả. Một nỗi nhục được nhận ra từ một tâm hồn trong trẻo, và cái tát yếu dậy lên trong lòng Chí - tuy không nói ra - là sự nuối tiếc một thời trong trẻo ấy. Sự nuối tiếc đó thúc dục Chí báo thù, Chí Phèo chết vào xế trưa ngày hôm sau với sự tinh táo còn nguyên vẹn của chiều hôm trước mà các chi tiết của Nam Cao vẫn rời rạc: Hắn thấy lòng thành trẻ con. Hắn muốn làm nũng với Thị như với mẹ. Và lúc hắn ngẫm mình mà lo. Trời ơi! Hắn thèm lương thiện... Thị Nở sẽ mở đường cho hắn. Hắn băn khoăn nhìn Thị Nở thăm dò. Chí đã tỉnh hẳn và ao ước cuộc sống của người tinh táo (hắn bảo Thị: Giá cứ thế này mãi thì thích nhỉ?... Hay là mình sang đây ở với tớ một nhà cho vui) v.v...

Chí Phèo chỉ xuất hiện trong khoảnh khắc thời gian của chiều hôm trước đến trưa hôm sau. Đan xen vào đó là những hồi tưởng mà bút pháp tài tình của Nam Cao khiến cho quá khứ và hiện tại không thể nào phân ra tách bạch được. Một bút pháp của điện ảnh. Và nhờ thế mà Chí Phèo là “một gương mặt mới, một gương mặt lạ” và “lùng lẫm đi vào văn học với tất cả dáng vẻ riêng, diện mạo riêng, giọng điệu riêng của nó” như Phong Lê đã nhận định. Bi kịch Chí Phèo trở nên sâu sắc, thấm thía nhờ vào khía cạnh tinh táo này.

**Bài giảng của: Trung tâm Bồi dưỡng văn hóa
và Luyện thi đại học Vĩnh Viễn**